

Grochulska, Barbara

Uwagi o bilansie handlowym Księstwa Warszawskiego

Przegląd Historyczny 51/3, 483-512

1960

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

BARBARA GROCHULSKA

Uwagi o bilansie handlowym Księstwa Warszawskiego

Problematyka rynku wewnętrznego i handlu zagranicznego w okresie Księstwa Warszawskiego nie doczekała się wielu opracowań. Niewątpliwym faktem ruiny gospodarczej i stagnacji oraz burzliwość krótkiego żywota państwowości polskiej w latach 1807—1813 zwracały historyków raczej ku spokojniejszym oraz obfitszym w źródła czasom Królestwa Kongresowego. Tak więc wiedza nasza o tych zagadnieniach nie posunęła się wiele poza opracowania Konica, Grossmana, Strzeszewskiego, Grodka czy Żółtowskiego¹.

Reprezentując różne stanowiska wszyscy historycy zgadzają się przecież w jednym: bilans handlowy Księstwa był katastrofalny i stanowił jedną z przyczyn jego ruiny gospodarczej. Tego poglądu, zasugerowanego przez jedyne, wyzyskane dla naświetlenia tych zagadnień źródło, jakim jest wypowiedź posła Godlewskiego², nikt nie próbuje podważyć. Więcej nawet — Grodek w swej pracy o emisji pieniędzy papierowych wysuwa przypuszczenie, że bilans roku 1810/11 był również ujemny tak jak i znany, z roku 1808/9, wskazując tym samym na tendencję dalszego pogłębiania się depresji gospodarczej³.

Głębsza analiza wyzyskanych już w literaturze źródeł oraz dane, zaczerpnięte ze źródeł dotąd nie opracowanych pozwalają na podjęcie polemiki z dotychczasowymi opiniami. Ułamkowość materiału źródłowego nie gwarantuje zresztą pewności ostatecznych wniosków i wiele kwestii nie ostatecznie się być może w dalszej dyskusji. Postawione poniżej tezy mogą stać się punktem wyjścia dalszej dyskusji i badań szczegółowych.

Państwowa sprawozdawczość gospodarcza Księstwa Warszawskiego wchodziła w zakres kompetencji dwóch ministeriów: Ministerium Spraw Wewnętrznych i Ministerium Skarbu; statystyką w jej klasycznej i tradycyjnej wersji zajmowało się Ministerium Spraw Wewnętrznych z podległymi mu urzędami: była to przede wszystkim statystyka ludnościowa

¹ H. Konic, *Rolnictwo i handel za czasów Księstwa Warszawskiego 1807—1815*, Warszawa 1881; St. Żółtowski, *Die Finanzen des Herzogtums Warschau 1806—1815*, Posen 1890; Cz. Strzeszewski, *Handel zagraniczny na ziemiach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego 1807—1830*, Lublin 1934; A. Grodek, *Zagadnienie emisji papierowych znaków pieniężnych*, Warszawa 1934; H. Grossman, *Struktura społeczna i gospodarcza Księstwa Warszawskiego*, Warszawa 1925.

² *Głosy posła Mariampolskiego na sejmie roku 1811*, Warszawa 1811.

³ Grodek, op. cit., s. 70.

i rolna, obie pojęte dość szeroko i wykraczające nieco poza zagadnienia demografii i rolnictwa⁴. O nie opierało swoje prace Biuro Statystyczne i tę właśnie sprawozdawczość wyzyskał H. Grossman w swej pracy o strukturze gospodarczo-społecznej Księstwa⁵.

Sprawy przemysłu i handlu natomiast objęte były sprawozdawczością Ministerium Skarbu, które z kolei dostarczało materiałów Głównej Izbie Obrachunkowej⁶, układającej budżet państwa i sporządzającej sprawozdania z wykonania budżetu. Zainteresowania Dyrekcji, a później Ministerium Skarbu, wykraczały daleko poza sprawy podatków i właściwej administracji skarbowej. Instrukcja dla dyrekcji skarbowych⁷ będąca rozwinięciem uchwał Komisji Rządzącej⁸ określa szczegółowo ich szerokie kompetencje.

Praktyczne odbicie znalazły one w kwestionariuszach, wedle których nadsyłać mieli sprawozdania dyrektorowie skarbu niezależnie od sprawozdań finansowych. Pytania kwestionariusza brzmią jak następuje:

- „1. Perceptę miesięczną z ceł u konsumcji.
2. Jakie artykuły w mnogości do kraju weszły i z kraju wyszły.
3. Jakich artykułów wprowadzanie lub eksportowanie zakazałoby należało.
4. Jak wysoko *agio* za kurant lub inną monetę za granicą się płaci i jak wysokie jest w kraju tutejszym.
5. W jakiej sytuacji jest handel w ościennych krajach i czyli jakie odmiany względem ceł i podatków konsumcyjnych się darzyły.
6. Jaka jest sytuacja rzemieślników w miastach powiększonych.
7. Czyli są fabryki jakie założone i czyli jakie dla dobra kraju założyć wypada.
8. Jaka sytuacja browarów i gorzelni miejskich.
9. Czyli mieszkańcy w sól są opatrzeni lub jakie w tym przedmiocie są przeszkody.
10. W jakiej cenie sól w pogranicznym państwie przedaje się.
11. Jaka cena zboża w krajach zagranicznych w porównaniu z ceną krajową.
12. Jaka cena łoju, mydła i świec.
13. Czyli i z których urządzeń publiczność niekontenta.
14. Jak wiele jest kupców, hurtowników, kramarzy, handlarzy, kupców, szynkarzy, piekarzy, rzeźników, mydlarzy i czy takowych przybyło lub ubyło z jakiej przyczyny i gdzie się przenieśli.
15. Wiele przybyło domów w mieście lub ubyło jakich rzemieślniczych, rolniczych, szynkowych, handlujących i dlaczego?

⁴ Por. kwestionariusz dla wydziałów spraw wewnętrznych, Grossman, op. cit., s. 14. Biuro Statystyczne istniało już w r. 1810, tamże, s. 42.

⁵ Grossman, op. cit.

⁶ Powołana dekretem z dn. 14 grudnia 1808. *Dziennik Praw* t. I, s. 121.

⁷ Instrukcja z dn. 15 października 1810. Przedrukowana w *Zbiorze przepisów administracyjnych* t. XV, s. 103.

⁸ Organizacja Dyrekcji Skarbowej: 24 marca 1807, M. Rostworowski, *Materiały do dziejów Komisji Rządzącej*, Kraków 1918, s. 577—582. Por. W. Rostocki, *Organizacja kancelarii urzędów administracji państwowej jako czynnika aktywnego za Księstwa Warszawskiego*, *Księga Pamiątkowa stu pięćdziesięciolecia AGAD*, Warszawa 1958.

16. Jakie targi, jarmarki promują się i upadają, bywają na nich kupcy krajowi i skąd, zagraniczni, skąd z czym i w celu?
17. Jakie najobficiej, sprzedają się na targach lub jarmarkach towary sukienne, bydło etc. krajowe, zagraniczne?
18. Co się tycze kultury?
19. Przypadki nieszczęśliwe.
20. W jakim stanie są drogi⁹.

Zagadnienia ujęte w kwestionariuszem stanowią sferę zainteresowań jednego z wydziałów Ministerium Skarbu — Wydziału Dochodów Niestających i stanowią jedynie drobną część sprawozdawczości Ministerium. W pierwszych latach sprawozdania te sporządzane były przez deputacje akcyz i ceł istniejące przy dyrekcjach skarbu¹⁰ i korespondencja w tych sprawach prowadzona była między Ministerium a deputacją. W roku 1810 raporty układa już sama dyrekcja.

Statystyka handlu zorganizowana została w zasadzie rozporządzeniami Komisji Rządzącej w roku 1807¹¹, szczegółowe przepisy w tej mierze wydane zostały jednak dopiero w marcu 1808¹². Egzekwowanie sprawozdań było w pierwszych miesiącach bardzo ciężkie. Polska statystyka okazała się bardziej jeszcze drobiazgową, a tym samym bardziej uciążliwą niż pruska. Miesiącami trwała korespondencja z opornymi urzędnikami. Deputacja Akcyz i Ceł D-tu Poznańskiego na przykład odmawia stanowczo składania sprawozdań miesięcznych, prosząc o pozwolenie sporządzania półrocznych; powołuje się przy tym na praktykę rządu pruskiego, który wymagał tylko statystyk rocznych: „Że inne Deputacje miesięczne są w stanie podawać historyczne tabele — pisze w jednym z błagalnych pism — musi być w tym jakaś nieznaną przyczyna“¹³. Ministerium okazało się jednak nieustępliwe i prostym sposobem nakładania kar pieniężnych na odpowiedzialnych za to urzędników zmusiło departament poznański do uległości. W innych departamentach działo się podobnie i sprawozdania dochodziły często z kilkumiesięcznym opóźnieniem, bardzo często niekompletne. Powszechnie też panował zwyczaj sumowania i przesyłania raportów bez względu na istniejące luki.

Początkowo sprawozdania były opisowe, w roku 1810 uzyskały formę kwartalnych zestawień statystycznych, które odpowiadały na pytania 2, 8, 14, 16 kwestionariusza, resztę zagadnień traktując bardzo pobieżnie.

⁹ AGAD, Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu (KRPiS), 330.

¹⁰ W zasadzie były to instytucje powołane do opiniowania i rozsądzania sporów celnych. Por. Rostocki, op. cit., s. 323. Kompetencje ich ustala Komisja Rządząca. W praktyce jednak deputacje sprawowały również funkcje czysto administracyjne. Dwoistość ta wynikała prawdopodobnie z tego, że deputacje zorganizowane zostały na wzór analogicznych urzędów pruskich, stanowiąc ich naturalną kontynuację, a w administracji pruskiej zakres działalności deputacji był znacznie szerszy. W łonie centralnej władzy pruskiej jaką było generalne Dyrektorium, sprawy akcyz i ceł wydzielone zostały w oddzielny departament równorzędny z kamerą rachuby. Por. Wąsicki, *Ziemia polska pod zaborem pruskim. Prusy Południowe 1793—1806*, Wrocław 1957, s. 29 przyp. 13. Funkcje administracyjne przejmują od nich dyrekcje skarbu. W roku 1809 Feliks Łubieński występuje z projektem zniesienia deputacji, motywując to tym, że są już niepotrzebne. AGAD Rada Stanu, Sekcja IV vol. 219, f. 50 i 51.

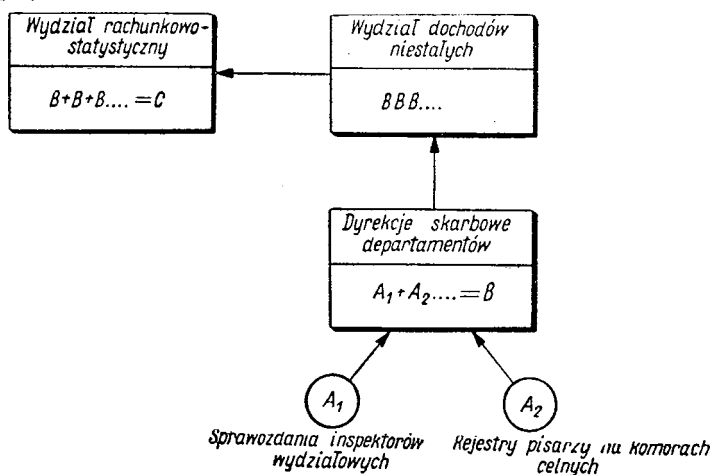
¹¹ Rozporządzenia z 24 marca i 12 maja 1807, Grossman, op. cit., s. 71. Rostworowski, *Materiały*, s. 579.

¹² AGAD KRPiS, 330.

¹³ Tamże.

Na całość sprawozdań składały się raporty komór celnych z obrotu towarów i sprawozdania inspektorów wydziałowych dotyczące wszystkich pozostałych kwestii¹⁴. Według wszelkich prawideł na podstawie tych „specjalistów“ dyrekcje sporządzały „generalia“, co polegało na mechanicznym zestawieniu raportów komór celnych i dołączeniu zestawień inspektorów wydziałowych w ich oryginalnej wersji. Materiały te przesyłano do Ministerium, gdzie były „weryfikowane“ w Wydziale Dochodów Niestałych i odsyłane do Wydziału Rachunkowo-Statystycznego. Niezależnie od sprawozdań miesięcznych a potem kwartalnych, dyrekcje obowiązane były do sporządzania zbiorczych zestawień rocznych.

Tak więc w aktach Ministerium mamy do czynienia z materiałem różnego stopnia bezpośredniości, a filiację tych przekazów można by ustalić jak następuje:

Wykres 1

Jakkolwiek liczne instrukcje określały szczegółowo tryb urzędowania i sposób prowadzenia kancelarii i kontrolowania tejże¹⁵, to jednak kontrola ta była jeszcze niedoskonała i „weryfikacja“ na wyższym szczeblu polegała głównie na monitowaniu opieszłych urzędników i nawoływaniu do sumienności. Ministerium nie było w stanie zanalizować sprawozdawczości terenowej w celu sprostowania błędów i wprowadzenia poprawek. Wobec słabego jeszcze powiązania z terenem i niedoskonałych metod kon-

¹⁴ Instrukcja dla inspektorów wydziałowych z dnia 1 sierpnia 1809 określa bardzo szczegółowo szeroki zakres ich kompetencji. Mają oni prawo wglądu w sprawy handlu, przemysłu, komunikacji, sprawy miar — jednym słowem w całą gospodarkę tego terenu. Por. także R. Rybarski, *Skarbowość Polski w dobie rozbiorów*, Kraków 1937.

¹⁵ Najważniejsze z nich: Instrukcja dla komór celnych względem pobierania, a dla urzędów konsumpcyjnych względem kontrolowania cła ewektowego, inwektowego i tranzytowego 1 września 1811. Instrukcja dla komór celnych i konsumpcyjnych jak sobie w układaniu rachunków rocznych postępować mają 28 czerwca 1810. Instrukcja względem pobierania i kontrolowania cła tranzytowego 23 lipca 1810 i 1 września 1811. Instrukcja dla dyrekcji skarbowych jw. Instrukcja dla inspektorów wydziałowych jw.

trolu wypada za bardziej wiarygodne uznać sprawozdania władz I i II instancji.

Rok 1810 stanowi wyraźny przełom w statystyce Ministerium Skarbu: raporty inspektorów przesyłane są bez większych opóźnień, forma ich wyraźnie ujednolicona i staranniejsze wykonanie. W raportach komór celnych, obok zestawień materiałowych, pojawiają się wyceny sprowadzanych i eksportowanych towarów, a na prawidłowość funkcjonowania aparatu urzędniczego wskazuje zgodność liczb podawanych przez sprawozdania departamentów z liczbami podawanymi w bilansie. Taki stan rzeczy nie jest zresztą specyfiką stosunków polskich, gdyż w roku 1810 zaczyna się w całej „francuskiej” Europie reforma biurokracji w ogólności, a statystyki w szczególności¹⁶.

Procent zachowania akt Ministerium Skarbu jest znikomy. Akta Księstwa w znacznej mierze zostały zniszczone w roku 1813, a te z akt skarbowych, które ocalały, zostały włączone do Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu stanowiąc jej *priora*. Obecny zasób akt Komisji stanowi 3% objętości dawnego zespołu¹⁷. Sprawozdania Wydziału Dochodów Niestających zachowały się tylko dla departamentów: poznańskiego, bydgoskiego, i częściowo płockiego, jeśli chodzi o szczegółowe raporty celne. Wyciągi z nich w postaci zestawień wywozu zboża istnieją dla d-tów: poznańskiego, bydgoskiego, płockiego, łomżyńskiego i kaliskiego. W sumie więc jest to materiał bardzo fragmentaryczny, posuwa jednak nieco wiedzę o ekonomice Księstwa poza spisy z roku 1808 i 1810 oraz wypowiedzi Godlewskiego. Wiele nowego wnosi on zwłaszcza do zagadnienia handlu, który nie bez racji chyba uważany był przez współczesnych za jedyną, a źle wykorzystaną możliwość powiększenia dochodu narodowego w tym trudnym dla rolnictwa okresie rujnujących wojen.

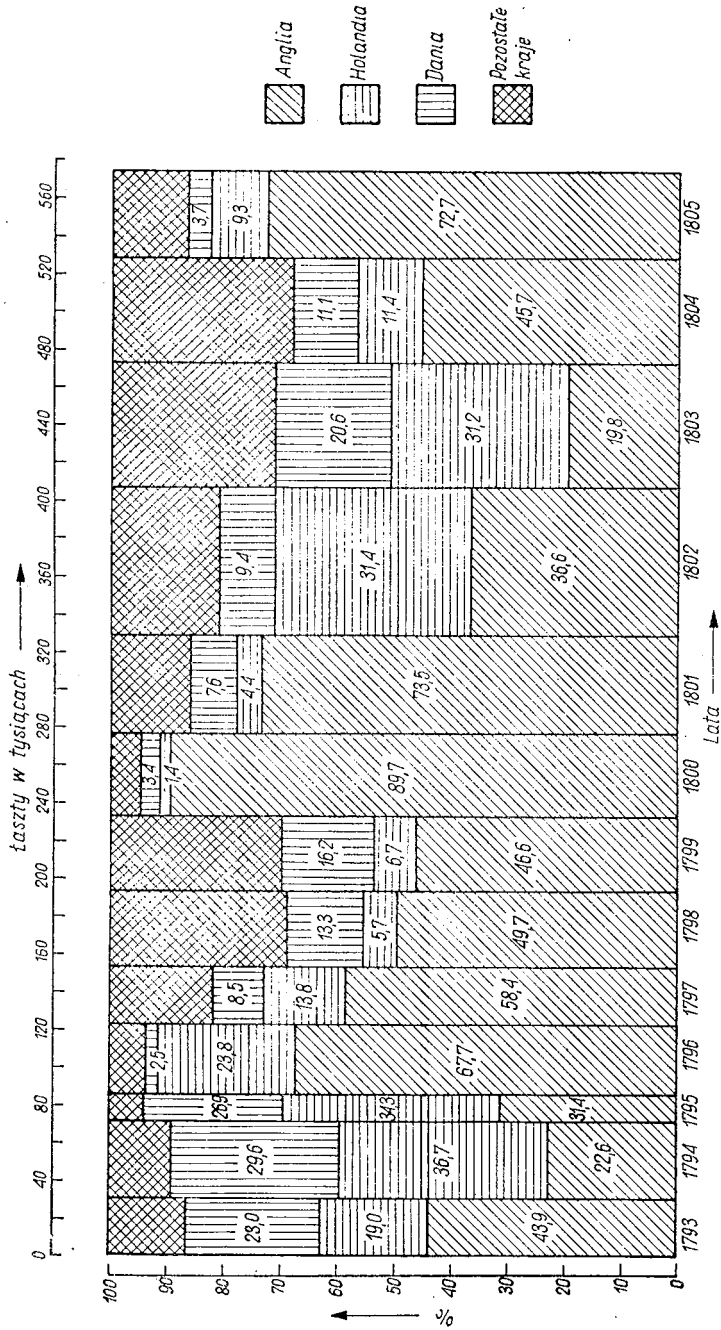
Podporządkowanie gospodarki Polski politycznym celom francuskiego protektora wyraziło się przede wszystkim w zahamowaniu dotychczasowych kontaktów handlowych. Od połowy XVIII w. w kontaktach tych coraz większą rolę zaczynała odgrywać Anglia wypierając Holandię i Danię; jeszcze w roku 1752 obroty handlowe z Holandią były pozycją dominującą w handlu Gdańska¹⁸. W drugiej połowie stulecia preferencja Anglii stawała się coraz bardziej widoczna¹⁹; potwierdzają ją zestawienia

¹⁶ W. Rostocki, Referat wygłoszony na posiedzeniu Towarzystwa Miłośników Historii, *Kancelaria francuska i jej wpływ na kancelarię Księstwa Warszawskiego*. R. Boeck, *Die geschichtliche Entwicklung der amtlichen Statistik des preussischen Staates*, s. 29; Grossman, op. cit., s. 6. Rostocki stawia kancelarię polską znacznie wyżej niż kancelarię francuską sprzed reformy w 1810 r. Ogólnie stwierdza wiele większe wpływy pruskie niż francuskie na kancelarię polską. Poгляд o dużych wpływach pruskich potwierdza też Szymkiewicz, *Warszawa na przełomie XVIII i XIX w. w świetle pomiarów i cyfr*, Warszawa 1959, s. 47. Statystykę pruską ocenia historiografia dość wysoko. Por. T. Ładogórski, *Ocena statystyk śląskich w dobie absolutyzmu*, „Przegląd Zachodni” 1952. Por. także Szymkiewicz, op. cit., s. 47.

¹⁷ H. Dmowska-Grabiasowa, *Wstęp do inwentarza KRPIŚ w AGAD w Warszawie* (w maszynopisie).

¹⁸ W. Vogel, *Beiträge zur Statistik der deutschen Seeschiffahrt im 17. und 18. Jahrh.*, „Hansische Geschichtsblätter” t. LVII, 1932, s. 113, 132 i inne.

¹⁹ Pod koniec XVIII i pocz. XIX w. ożywiają się kontakty z Anglią przede wszystkim, poza tym z portami niemieckimi. Obroty handlowe z Francją stanowiły niewielki odsetek — por. Vogel, op. cit., s. 113 i 132. WAP Gdańsk, Wutstrack, *Nachrichten von Danzig*, Danzig 1807, (rpis), s. 199—201.

Wykres 2 (do tablicy I)

Tablica I

Eksport zboża z Gdańska w latach 1793—1805
w lasztach

Kraje przeznaczenia	L a t a													Ogółem	
	1793	794	1795	17 6	1797	1798	1799	1800	1801	1802	1803	1804	1805	17 3—1805	%
Anglia	12 853	8 944 ¹ / ₂	4 399	25 983	19 917	19 807	18 316	39 759	38 535	28 842	12 978	25 212	34 011	289 556 ¹ / ₂	50,1
Holandia	5 576 ¹ / ₂	14 512	4 808	9 140	4 715	2 255	2 667	635	2 321	24 741	20 395	6 300	4 336	102 401 ¹ / ₂	17,8
Portugalia, Frankfurt	1 230	2 270 ¹ / ₂	185	1 454	4 419	6 691	6 386	2 099	3 812	11 39	6 983	13 775	3 716	64 759 ¹ / ₂	11,2
Dania	6 743 ¹ / ₂	11 736	3 767	977	2 883	5 294	6 293	1 491	3 976	7 412	13 516	6 129	1 717	71 934 ¹ / ₂	12,5
Szwecja	1 478 ¹ / ₂	1 520 ¹ / ₄	37	402	1 061	3 789	2 058	208	2 537	2 503	2 875	2 153	90 ¹ / ₂	20 712 ¹ / ₂	3,6
Hamburg, Lubeka, Brema	1 337 ¹ / ₂	475	829	399	1 089	2 000	3 530	120	1 269	3 538	8 618	1 651	2 942	27 979 ¹ / ₂	4,9
Rosja	—	60	—	—	—	—	—	—	—	91	101	—	—	252	0
Razem	29 219	39 518 ¹ / ₄	14 025	38 255	34 084	39 836	39 250	44 312	52 450	78 866	65 466	55 220	46 812 ¹ / ₂	577 413 ³ / ₄	100

przybijających i wypływających z Gdańska okrętów tudzież dane dotyczące eksportu głównego towaru eksportowego Polski, jakim było zboże. Na drugim dopiero miejscu stały Holandia i Dania. W latach 1798—1805 przybyło z Anglii 3318 statków, tj. ok. 30% ogólnej liczby przybijających okrętów, z Danii — 2108 (19%). Stosunek ten, jeśli chodzi o eksport, kształtował się jeszcze wyraźniej na korzyść Anglii: 4044 statków wyszło z portu gdańskiego do Anglii stanowiąc 36% ogólnej ilości, podczas gdy liczba statków wysłanych do Danii stanowiła tylko 16%²⁰.

Handlowa przewaga stosunków z Anglią rysuje się jeszcze wyraźniej w zestawieniu eksportu zboża do krajów europejskich (tabl. 1)²¹.

Udział trzech najpoważniejszych odbiorców polskiego zboża kształtuje się zgodnie z wykresem 2.

O spadku importu Anglii w latach 1802 i 1803 zadecydowała zapewne kryzysowa sytuacja tego kraju związana z intensywnymi przygotowaniami do rozprawy z Napoleonem. Jednocześnie był to również okres spadku angielskiego eksportu. Sytuację tę wyzyskała Holandia pragnąc zapewne wyzyskać dobrą koniunkturę na zboże jaką stwarzała duża zwyżka cen.

Z kontaktów tych nie chcieli gdańszczanie rezygnować i w ciężkim dla nich okresie Księstwa Warszawskiego; uparcie, wbrew politycznym tendencjom, opowiadają się za utrzymaniem ich uzasadniając przy tym nieopłacalność, a co za tym idzie niemożliwość handlowania z Francją²². Boją się, że rynek angielski wyrobi sobie inne źródła aprowidowania się w zboże i drzewo: *Enfin nous avons observé — piszą członkowie Rady Handlowej w Gdańsku — qu'il-y-a des preuves récentes et incontestables que les Anglais ayant senti depuis six ans la nécessité de se désacoutumer de plus en plus de l'usage des productions de la Pologne sont déjà parvenus à les regarder d'un oeil très indifférent à s'en passer même et à ne pas éprouver aucune privation si les champs et les forêts de la Pologne restent sans être cultivés et exploités*²³.

Instruktywna jest prośba gdańszczan o licencje, gdzie wymienia się wszystkie towary, którymi (obok zboża) interesuje się Gdańsk najbardziej: drzewo różnego rodzaju, płótno, воск, pióra i puch, szczecinę, potaż, włosie, piwo. Jeśli chodzi o przywóz, na pierwszym miejscu wymieniają sól, węgiel, wina i wódkę francuską²⁴.

²⁰ Podaję wg. Wutstracka, op. cit. Jego notowania uwzględnił również Cz. Biernat, *Materiały do dziejów floty gdańskiej w latach 1694—1850*: „Rocznik Gdański” t. XIV, 1955. Liczby Vogla różnią się nieco, czasem *in plus*, czasem *in minus*. Biernat w swej pracy nie ustosunkowuje się do tego i nie cytuje pracy Vogla.

²¹ Opracowane na podstawie Wutstracka, op. cit., s. 199—201.

²² W liście do rezydenta francuskiego prosząc o co najmniej 50 licencji, co zaspokoiłoby ich najpilniejsze potrzeby piszą: *Après avoir dechargé nos batiments en Angleterre la faculté d'aller de la en France dépend point de nous et nous ne pourrions aucun cas nous y engager*. I dalej: *Notre grand intérêt serait toujours d'obtenir la faculté de revenir de l'Angleterre sur Lest*. AGAD KRPIŚ 1392, f. 68. AGAD Rada Ministrów Ks. Warszawskiego (RMKW) Sekcja III, 132.

²³ AGAD RMKW, Sekcja III, 128, f. 84. Prośba członków Gdańskiej Rady Handlowej z 3 października 1810.

²⁴ AGAD KRPIŚ 1392, w. 69.

Pomimo uzyskiwania pewnej ilości licencji, wywóz zboża przez Gdańsk został poważnie zahamowany²⁵.

Zły stan handlu wiślanego potwierdzają notowania komory fordońskiej z roku 1810/11 i to w okresie względnego ożywienia handlu w Księstwie. Wedle notowań tej komory wartość eksportu wiślanego wynosi ok. 8 000 000 złp., co stanowi ok. 19%²⁶ ogólnej sumy wywozu Księstwa. Trudno powiedzieć, czy stosunek ten uległ zasadniczym zmianom w porównaniu do wcześniejszych czasów dawnej Rzeczypospolitej i okupacji pruskiej, gdyż zagadnienie to jest zupełnie nie opracowane dla końca XVIII w. St. Hoszowski, podając liczby eksportu wiślanego, notowanego na komorze Fordon w r. 1784²⁷ porównuje wartość tego eksportu z wartością eksportu całej Polski, podaną przez Korzona dla roku 1777²⁸. Z jego wywodów odnosi się wrażenie, że eksport wiślany uważa on za eksport polski po prostu. Takie stanowisko pozwala mu na wyciąganie wniosków ogólnych: w oparciu o dane zaczerpnięte z notowań komory fordońskiej charakteryzuje ekonomikę kraju jako bardzo jeszcze feudalną, gdzie eksport surowcowy wskazuje na uzależnienie typu kolonialnego od państw zachodnich, które zwiększa się coraz bardziej²⁹.

Jeśli chodzi o eksport zboża, zdania są zupełnie rozbieżne. Na podstawie Korzona ilość zboża wywożona przez Gdańsk stanowi w latach 1776—1782 około 21% globalnego wywozu ziób³⁰, a przyjmując liczbę Czackiego (około 200 000 łasztów dla lat 1787—1792) wypadnie zmniejszy i ten odsetek do 13³¹. Jest to oczywiście inne terytorium wywozowe, w grę wchodzi takie porty, jak Cherson, Ryga, Kłajpeda, Królewiec etc. Poza tym szacunki bardzo ogólne mogą dawać znaczne odchylenie od rzeczywistego stanu rzeczy.

Natomiast Cz. Biernat w swej pracy o eksporcie zboża z Gdańska uważa eksport gdański za przeważającą część wywozu polskiego. Sugeruje nawet, że eksport gdański, obliczony możliwie dokładnie, będzie się rów-

²⁵ Okres Księstwa stanowi przełom, po którym eksport zboża przez Gdańsk nie uzyska już nigdy takiej intensywności, jakkolwiek handel Anglii z Bałtykiem znów ulega ożywieniu w l. 1809, 1810. Por. F. Crouzet, *L'économie britannique et le blocus continental (1806—1813)* t. II, Paris 1958, s. 433. Wykaz eksportu gdańskiego od r. 1651 do 1817 znajduje się w zbitece materiałów statystycznych w Bibliotece Ordynacji Zamojskich (BOZ) stara sygnat. 1789. Pochodzenia tego wykazu nie udało mi się ustalić. Fakt, że był to odpis zestawienia gdańskiego potwierdzają analogiczne zestawienia w pracy E. Rose, *Danziger Getreidehandel bis zur Mitte des 19. Jahrh.*, Heidelberg 1901. Podaje tam te same liczby (nieliczne odchylenia są raczej wynikiem pomyłek technicznych) powołuje się tylko na *Spezifikation des in Danzig eingekommenen und ausgegangenen Getreides*. Zestawienia tego z BOZ nie wykorzystuje Biernat w swoim artykule: *Statystyka obrotu zbożowego Gdańska od połowy XVII w. do 1795*, „Zapiski historyczne” t. XXIII, 1957. Wykaz z BOZ podaje liczby nieco wyższe od Wutstracka. Być może Wutstrack podając eksport według krajów nie uwzględniła żeglugi przybrzeżnej i nie notuje zboża wywożonego tą drogą.

²⁶ Por. niżej — tablica II i III oraz VIII z uwzględnieniem poprawki według tablicy XI w ogólnej sumie eksportu.

²⁷ St. Hoszowski, *Polski eksport wiślany w r. 1784*, „Kwartalnik Historyczny” t. LXIII 1956, s. 80.

²⁸ T. Korzon, *Wewnętrzne dzieje Polski za St. Augusta*, Warszawa—Kraków 1897, t. II, s. 135.

²⁹ St. Hoszowski, op. cit., s. 80.

³⁰ Obliczono na podstawie zestawień Korzona, op. cit., t. II, s. 107 i 121. Por. T. Czacki, *O litewskich i polskich prawach*, Kraków 1861, tablica.

³¹ Korzon, op. cit., t. II, s. 121.

Tablica II

Eksport przez komorę Fordon
 w roku 1810/11
 (w złotych polskich)

	I kw.	II i IV	III kw.	Ogółem rok 1810/11
Ogółem	5 330 906	2 415 035	341 800	8 087 741
Produkty spożywcze	4 298 701	1 975 924		6 274 625
Ziemniopłody i przetwory	4 273 017	1 969 245		6 242 262
Zboże	4 261 567	1 943 587		6 205 154
pszenica	3 400 365	1 751 100		5 151 465
żyto	820 368	152 600		972 968
jęczmień	29 860	29 180		59 040
owies	1 490	2 130		3 620
groch	9 484	8 577		18 061
tytoń i tabaka	166	1 025		1 191
owoce	728	1 123		1 851
kasze różne	656	14 831		15 487
pierniki	9 900	2 796		12 696
inne przetwory	—	103		103
kawa	—	1 125		1 125
nasiona różne	—	693		693
chmiel	—	2 646		2 646
koper	—	1 316		1 316
Sól	24 480	—		24 480
Artykuły zwierzęce	54	220		274
Napoje	1 150	6 459		7 609
wódka	920	5 190		6 110
wino	230	1 027		1 257
piwo	—	242		242
Produkty zwierzęce	10 932	6 366	1.800	19 098
Skóry	—	2 001		2 001
wosk	—	726		726
szczecina i włosie	10 124	479		10 603
perze	808	3 160		3 968
nieokreślone	—	—	1.800	1 800
Zwierzęta żywe	—	210		210
Surowce i wyroby włókiennicze	94 663	202 405		297 068
wełna	40 215	21 858		62 073
przędza	160	512		672
sukno	53 700	171 327		225 027
płótno	—	5 658		5 658
pozostałe	588	3 050		3 638

c. d. tablicy II

	I kw.	II i IV kw.	III kw.	Ogółem rok 1810/11
Drzewo, wyroby drzewne i mat. bud.	524 112	160 199		684 311
drzewo surowe	—	3 602		3 602
drzewo obrobione	337 552	64 506		402 058
wyroby drzewne	174 446	61 318		235 764
potaż i popiół	4 562	1 486		6 048
smoła	4 812	24 189		29 001
cegła, dachówka, wapno	2 704	5 098		7 838
Wyroby szklane i cera- miczne	5 046	32 485		37 531
Przetwory chemiczne (nicorg. org., różne)	8 760	4 805		13 565
Metale i wyroby z me- tału	—	30 119		30 119
Książki	60	—		60
Instrumenty muzyczne	—	1 100		1 100
Środki lokomocji	—	1 080		1 080
Galanteria	300	—		300
Papier i wyroby z pa- pieru	—	342		342
Różne	112	—		112
Szacowane różne arty- kuły przemysłowe	388 220		340 000	728 220

nał w przybliżeniu produkcji towarowego zboża w Polsce³². Tak więc trudno wypośrodkować jakiś stosunek, orientujący choćby w przybliżeniu.

Strukturę eksportu wiślanego obrazuje zestawienie towarów, wyrażonych w ich wartości w złotych polskich³³.

³² Biernat, *Statystyka*, s. 117.

³³ Największą trudnością było wycenienie zestawień towarowych. Kwartały II i IV mają prawie pełną dokumentację. Kwartały III i I — niepełną. Ustalenie cen szczegółowych wg opracowań cen gdańskich czy warszawskich Furtaka i Siegla okazało się niemożliwe. Doszacowano więc sumy według ogólnych proporcji kwartału II i IV. Towary, których cenę jednostkową udało się ustalić, wyceniono na podstawie Furtaka, *Ceny w Gdańsku w latach 1701—1815*, Lwów 1935, lub cen podawanych przez sprawozdanie departamentowe. Układ tabel i grup towarowych w zasadzie wg Strzeszewskiego, który przyjął ogólne założenia Konwencji Brukselskiej z r. 1913. Por. także F. Zweg, *Cele i metody statystyki handlu zagranicznego*, Warszawa 1921. W zestawieniach ogólnych według dużych grup towarowych przyjęto klasyfikację z powojennego *Rocznika statystycznego* modyfikując oczywiście tam, gdzie to było konieczne.

Najpoważniejszą pozycją jest zboże, stanowiące ok. 76% wartości całej sumy. W tym nieznaczny tylko odsetek przypada na inne zboża prócz pszenicy; wartość tej ostatniej stanowi 98% ogólnej wartości wywiezionego zboża. Na drugim miejscu stoi wywóz drzewa i wyrobów drzewnych, stanowiąc jednak zaledwie ok. 8% sumy ogólnej. Z innych grup godną uwagi pozycją są jeszcze surowce i wyroby włókiennicze — w tym sukno (ok. 3%).

Tablica III

Eksport przez komorę Fordon według grup towarów
(w złotych polskich)

Grupa towarów	I kw.	II, III kw.	III kw.	Ogółem rok 1810/11	%
Wyroby pochodzenia roślinnego	4 262 951	1 964 299	—	6 227 250	77,0
Wyroby pochodzenia zwierzęcego	862	3 380	1 800	6 042	0,1
Zwierzęta żywe	—	210	—	210	0
Kopaliny	24 480	—	—	24 480	0,3
Surowce i półfabrykaty	392 613	126 588	40 000	559 201	6,9
Wyroby przemysłowe	650 000	320 558	300 000	1 270 558	15,7
Razem	5 330 906	2 415 035	341 800	8 087 741	100,0

Tablica III zestawia eksportowane towary według większych grup, ujmując je nie wedle ich pochodzenia i przynależności „branżowej“, lecz ich miejsca i funkcji w procesie produkcji. Daje ona odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu eksport polski był eksportem płodów surowych, nie przerobionych lub półfabrykatów i jaką rolę odgrywały w nim wyroby przemysłowe.

Porównanie wywozu wiślanego z roku 1810/11 z eksportem z roku 1784 wykazuje, że jego struktura nie zmieniła się prawie od końca XVIII w.³⁴ Wartości te są porównywalne, gdyż ceny głównego towaru eksportowanego tą drogą — mianowicie zboża — są mniej więcej jednakowe dla tych lat. Tak samo jak w roku 1784 jest to eksport głównie surowców. Stosunek zboża do innych towarów kształtuje się niemal identycznie: dla roku 1784 wartość wywiezionego zboża stanowiła 70% ogólnej sumy, w roku 1810 odsetek ten wynosi 76. Tak samo mniej więcej kształtuje się wielkość eksportu surowców i wyrobów włókienniczych; znacznie zmniejszył się tylko w roku 1810 wywóz drzewa i wyrobów drzewnych (przeszło 20% w r. 1784, a tylko 6% w r. 1810).

W tym samym czasie jednak zupełnie inaczej kształtował się eksport d-tu poznańskiego. Nie zachowały się niestety raporty dla całego okresu.

³⁴ H o s z o w s k i, op. cit., s. 79. Oprócz zestawień towarowych, zestawia on wartość eksportu według większych grup towarowych.

Tablica IV

Zestawienie eksportu z departamentu poznańskiego w latach 1807—1810

Grupy towarów	1807/8	1808/9	1809/10
	wartość w złp.	wartość w złp.	wartość w złp.
Ogółem	11 462 346	14 488 804	16 989 888
Produkty spożywcze	1 448 658	2 708 529	2 097 212
Ziemniopłody i przetwory	1 362 239	2 631 026	1 978 871
zboże	1 238 138	2 555 682	1 856 980
pszenica	90 767	327 906	254 776
żyto	893 927	1 923 902	1 311 317
jęczmień	142 351	69 851	80 344
owies	46 084	210 207	172 140
groch	58 399	19 799	23 760
tatarka	4 820	429	3 397
proso	1 150	3 232	10 874
wyka	640	356	372
anyż	1 260	—	40
ziemniaki	1 358	1 236	3 365
owoce	350	1 386	754
kmin	1 000	—	—
chmiel	3 539	1 213	2 227
nasiona różne	1 496	418	912
siano	9 181	7 370	3 940
słoma	1 477	1 960	6 482
tytoń	2 880	—	337
różne	297	580	900
przetwory zbożowe	101 263	61 181	10 934
mąka żytnia	60 089	39 873	73 457
mąka pszenna	13 078	3 983	11 695
kasza	9 368	4 153	6 712
otręby	8 347	4 234	4 962
słód	555	—	96
chleb	9 720	8 848	5 806
pozostałe	106	90	206
Inne	200	—	26
Artykuły zwierzęce	35 645	38 757	25 519
masło	27 207	27 549	8 446
jaja	5 696	241	1 804
mięso	1 969	535	1 515
łój	—	10 170	—
drób	549	—	—
pozostałe	224	262	475
Napoje	50 574	38 746	92 796
miód	49 260	15 786	17 113
wódka różne (gatunki)	24	20 765	75 559
piwo	1 290	2 170	99
wino	—	25	25

c. d. tablicy IV

Grupy towarów	1807/8	1808/9	1809/10
	wartość w złp.	wartość w złp.	wartość w złp.
Zwierzęta żywe	1 608 258	1 850 107	1 805 578
trzoda chlewna	986 127	1 496 063	1 552 583
owce	998 808	347 911	243 497
bydło rogate	81 538	585	159
konie	29 934	—	—
drób	11 851	5 548	9 213
pozostałe	—	—	126
Produkty zwierzęce	117 100	162 868	47 702
skóry surowe i wyprawne	64 917	116 574	6 691
wosk	24 964	30 917	24 453
szczecina i włosie	14 976	10 792	11 828
pierz	7 488	33	1 508
róg	4 521	496	2 924
pozostałe	234	4 056	298
Surowce i wyroby włókiennicze	7 944 830	9 330 334	12 448 763
wełna	1 935 727	2 251 136	1 108 761
przędza	1 194	3 554	1 420
len i konopie	1 842	1 474	1 487
sukno	5 988 014	7 039 764	11 329 337
płótno	12 238	17 486	2 042
pozostałe	5 815	16 920	5,716
Drzewo i wyroby drzewne, mat. budowlane	307 553	425 373	576 908
drzewo surowe	11 772	6 714	30 780
drzewo obrobione	234 732	378 728	512 975
wyroby drzewne	5 720	2 355	3 710
potaż, popiół, węgiel	53 481	32 368	14 738
smoła	48	36	13 666
cegła i dachówka	1 400	1 316	—
trzcina	400	3 856	1 039
Wyroby szklane i ceramiczne	193	258	1 073
Przetwory chemiczne (org. nieorg., różne)	2 982	1 772	3 247
Metale i wyroby z metali	5 626	3 173	1 701
Instrumenty muzyczne	—	180	1 500
Środki lokomocji	—	162	800
Papier i wyroby z papieru	10 220	1 730	60
Książki i obrazy	1 638	48	—
Odzież i konfekcja	3 467	2 298	3 530
Galanteria	986	1 549	278
Pozostałe	4 787	423	1 600
Nie odczytane	6 048	—	—

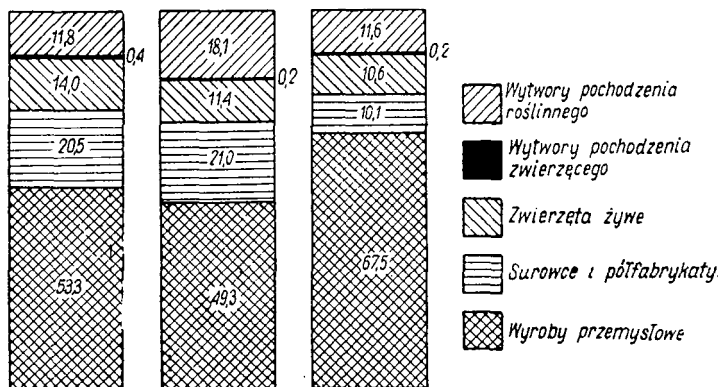
Tablica V

Eksport departamentu poznańskiego w latach 1807—1810 według wartości
w złotych polskich

Grupy towarów	1807/8		1808/9		1809/10	
	wartość w złp	%	wartość w złp	%	wartość w złp	%
Wytwory pochodzenia roślinnego	1 348 978	11,8	2 622 088	18,1	1 972 426	11,6
Wytwory pochodzenia zwierzęcego	43 133	0,4	38 790	0,2	27 067	0,2
Zwierzęta żywe	1 608 258	14,0	1 850 107	12,8	1 805 578	10,6
Surowce i półfabrykaty	2 350 392	20,5	2 836 931	12,6	1 718 337	10,1
Wyroby przemysłowe	6 105 537	53,3	7 140 888	49,3	11 466 544	67,5
Inne nie odczytane	6 048	0,0	—	0,0	—	0,0
Ogółem	11 462 346	100,0	14 488 804	100,0	16 989 952	100,0

Wskaźniki eksportu rok 1807/8 = 100

	1807/8	1808/9	1809/10
Wytwory pochodzenia roślinnego	100	194,3	146,2
Wytwory pochodzenia zwierzęcego	100	89,9 *	62,7
Zwierzęta żywe	100	115,0	112,2
owce i półfabrykaty	100	120,7	73,1
Wyroby przemysłowe	100	117,0	187,8
Ogółem	100	126,4	148,2

Wykres 3

Zestawienia zbiorcze sporządzane przez dyrektora skarbu d-tu poznańskiego dotyczą lat 1807/8, 1808/9, 1809/10, te ostatnie stanowią więc mogą podstawę porównawczą dla notowań komory fordońskiej³⁵.

³⁵ AGAD KRPiS 812. Istnieją jeszcze fragmentaryczne zestawienia dla lat 1810/11 i 1811/12; zbyt jednak ułamkowe, żeby je można było porównać z pełnymi zestawieniami zbiorczymi.

Nieoczekiwanie wysoko kształtuje się w Poznańskim stosunek wywozu wyrobów przemysłowych do płodów rolnych i surowców. O takim stosunku decyduje sukno, którego wywóz nie tylko nie maleje, ale wzrasta. Obraz handlu wielkopolskiego, jaki dają zestawienia ulegnie pewnej korekturze, jeśli porówna się nie wartości, a ilości eksportowanych towarów w latach 1807—1810. Bez uwzględnienia bowiem ruchu cen nie można z wielkości eksportu wnioskować o jego ilości, a tendencja zwyżkowa lub zniżkowa może być pozorna. 5 zasadniczych produktów określa charakter eksportu wielkopolskiego: sukno, zboże, zwierzęta żywe (głównie trzoda chlewna i owce), wełna i drzewo. Ustalenie zmian ilościowych drzewa i wyrobów drzewnych jest prawie niemożliwe — tak bardzo zmienia się ich asortyment dla poszczególnych lat. Porównanie takie jest natomiast możliwe dla czterech pozostałych towarów. Wywóz zboża wskazuje tablica VI.

Tablica VI

Wywóz i przeciętne ceny podstawowych artykułów wywozu
(zboże w korcach, wełna w kamieniach, trzoda chlewna i owce w sztukach,
sukno w postawach)

Artykuły	1807/8	1808/9	1809/10	Przeciętna cena w złp.		
				1807/8	1808/9	1809/10
pszenica	3 998	12 161	11 788	22	26	21
żyto	44 821	102 862	116 211	18	18	11
jęczmień	10 569	4 580	7 760	13	13	10
owies	3 895	22 781	29 621	11	9	6
razem zboże	63 273	142 384	165 380	×	×	×
wełna	28 727	36 309	35 467			
trzoda chlewna i owce	92 748	94 774	109 338			
sukno	41 676	51 564	69 913	143	136	170

Trudno wnioskować na podstawie tych danych o cenach rynkowych; raporty tylko w nielicznych przypadkach podają ceny jednostkowe — najczęściej tylko ilość towarów i ich wartość. Iloraz tych wielkości daje wypadkową cen, jakąś cenę „średnią“, która najogólniej tylko świadczyć może o tendencji zwyżki lub zniżki. Tendencja zniżkowa cen zbóż nie była reprezentatywna dla całej Polski: inaczej problem ten kształtował się w Gdańsku, Warszawie czy Krakowie. Dla tendencji zwyżki cen sukna trudno znaleźć potwierdzenie: Górkiewicz i Furtak nie uwzględniają sukna w tych latach, a Siegel podaje jedynie ceny kilku gatunków dla roku 1811. Ceny rynkowe sukna w latach 1809, 1810 i 1811 są bardzo zróżnicowane w zależności od gatunków sukna i wahają się w granicach od 64 do 180 zł za postaw.

Wskaźniki eksportu ujęte wedle masy towaru kształtują się inaczej niż analogiczne odnoszące się do jego wartości.

W związku z tym ilościowa struktura handlu będzie wyglądała również inaczej, jakkolwiek i ona potwierdza tendencję rozwojową; dla sukna, a tym samym dla całej grupy wyrobów przemysłowych wzrośnie wskaźnik roku 1808/9, a obniży się w roku 1809/10 dając w ten sposób łagodniejszą linię wzrostu eksportu. Dla zboża natomiast wzrośnie znacznie w obydwu latach, wykazując nie spadek eksportu w roku 1809/10, a przeciwnie — jego wzrost. Zjawisko to łatwo się tłumaczy dużym spadkiem cen zboża w tym czasie w Wielkopolsce.

Tablica VII

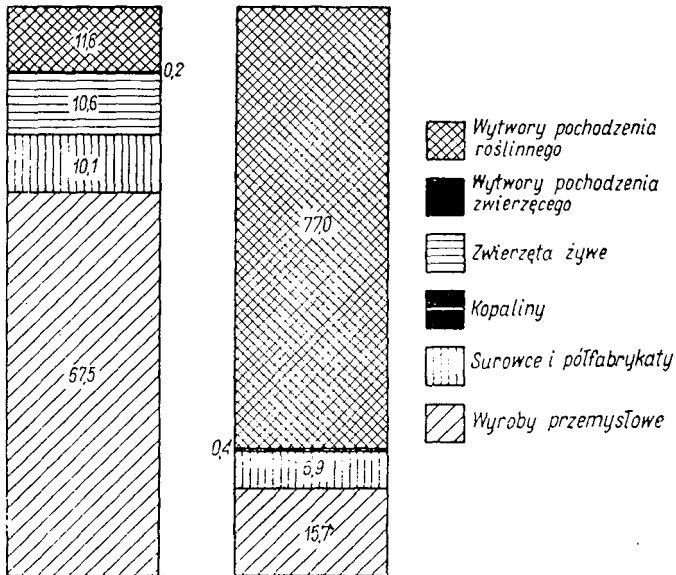
Wskaźniki masy podstawowych artykułów eksportu			
	1807/8	1808/9	1809/10
zboże	100	225	261
sukno	100	123	167
wełna	100	126	123
trzoda chlewna i owce	100	102	129

Eliminując z porównania wartości poszczególnych grup towarów czynnik wzrostu i spadku cen, czyli przyjmując ceny z roku 1807/8 za wielkość stałą, należy do tabeli i wykresu obrazującego strukturę eksportu wielkopolskiego w latach 1807—1810 wprowadzić również poprawkę. Zmieni się wtedy nieznacznie procentowy udział 4 zasadniczych grup towarowych w ogólnej wartości eksportu: wytwory pochodzenia roślinnego stanowiąc będą nie 18,1, a 19,6% w roku 1808/9, zaś 20,4% w roku 1809/10. Wyroby przemysłowe wykazują zmianę tylko w roku 1809/10 spadając z 67,5% na 59%, zwiększy się udział zwierząt żywych i surowców oraz półfabrykatów. Korektury te nie zmieniają jednak tendencji ogólnej.

Duże możliwości produkcyjne Wielkopolski w zakresie sukiennictwa w tym czasie potwierdzają zresztą inne źródła. Niemiecki opis Księstwa Warszawskiego nieznanego autora, odnoszący się wbrew tytułowi do ostatnich lat okupacji pruskiej, podaje jako załącznik bilans handlowy za rok 1805/6. Sukno stanowi tu poważną pozycję 2 400 000 talarów na ogólną sumę eksportu 10 018 300 talarów, a więc ok. 23% przy znacznie większym wywozie cerealiów i drzewa. *An Tuchen verschiedener Art, welche in hiesiger Provinz gefertigt und apretirt sowohl nach Deutschland als nach Russland zollfrei ausgeführt werden 120 000 Stück* — podano w wyszczególnieniu. A więc nie ma wątpliwości; że chodzi tu o sukno produkowane w Wielkopolsce³⁶. Przy tym ilość postawów jest tu znacznie większa, niż ilość zapisywana w raportach departamentowych. Raport za październik 1808 r. stwierdza optymistycznie, że „nasze fabryki sukienne w tym stopniu nie były w jakim teraz się znajdują, gdzie drugie tyle wełny więcej jak podówczas wyprodukują i trzody owiec naszych znacznie się powiększyły“. Raport za II 1809 r. pisząc o stanie handlu stwierdza: „Wyszło ... z kraju najwięcej zboża, lnu, wełny do Prus, a sukna krajowego

³⁶ AGAD KRPiS 1790, *Kurze Statistische Nachrichten über das Herzogtum Warschau*.

do Moskwy“³⁷. Opłacalność produkcji sukna musiała być wciąż jeszcze duża, skoro powstają nowe „fabryki“ sukienne i to dość znacznych rozmiarów, zakładane często przez cudzoziemców. Raport za luty 1809 r.³⁸ donosi o założeniu manufaktury sukiennej przez „bywszego konsyliarza“ Struensego, który założył ją w Rawiczu wspólnie z dwoma kupcami niemieckimi. Manufaktura ta miała zatrudniać kilkuset robotników, a jej zdolność produkcyjna wynosiła ok. 100 postawów miesięcznie. Notatka kończy się uwagą: „Chętni są do zakładania fabryk, tylko brak pieniędzy

Wykres 4. Wywóz wielkopolski 1809/10; wywóz wiślany 1810/11

na zakładanie“³⁹. Dalsze raporty opisują pomyślny stan nowozałożonej manufaktury, która produkuje sukna wysokiej jakości, co potwierdza również wygórowana cena: od 30—100 talarów za jeden postaw w zależności od gatunku. Cena ta w przeliczeniu na złote od 180 do 600 jest ceną zupełnie wyjątkową i niewiarygodnie wysoką. Do Bojanowa sukiennik Witschube sprowadził z Berlina 2 maszyny do przędzenia i dwie do czesania wełny, które pozwalają na produkcję szlachetnych gatunków sukna. Oprócz tych istnieją jeszcze w Bojanowie 4 podobne maszyny.

Raport za III kwartał 1810/11 podsuwa myśl o wydaniu zakazu importu sukna zagranicznego, żeby nie robić konkurencji fabrykom w Bojanowie, Kargowej, Rawiczu, Lesznie, Wschowie, które produkują sukna nie ustępujące w jakości suknom zagranicznym⁴⁰. Optymizm ten słabnie w roku 1811, a fragmentaryczne materiały statystyczne potwierdzają fakt zahamowania tak produkcji, jak i wywozu sukna.

Trudno ustalić, w jakiej mierze wywóz sukna z Wielkopolski dla uszlachetnienia go na Śląsku, tak istotny dla połowy XVIII r., jest aktualny

³⁷ AGAD KRPiS 330.

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże.

także i obecnie⁴¹. Milczą o tym raporty departamentowe i zarządzenia władz, a fragmentaryczne zestawienia importu departamentu poznańskiego wykazują bardzo małe ilości sprowadzanego do Polski sukna. Być może polityka protekcyjna Księstwa obciążając sześcioprocentowym cłem towary importowane zmniejszyła zyskowność wywożenia białego sukna do wykończenia na Śląsku i sprowadzenia go stamtąd z powrotem. Być może jednak część tego sukna wracała do Polski po wykończeniu za granicą.

Różnica między tradycyjnym eksportem wiślanym a eksportem wielkopolskim jest zupełnie zasadnicza i nasuwa ciekawe wnioski. Przede wszystkim wykazuje, jak mało reprezentatywny dla polskiego handlu jest w tym czasie handel wiślany i jak niesłuszne jest wnioskowanie na podstawie analizy handlu wiślanego o sytuacji handlu polskiego w ogóle, a tym bardziej o ekonomice kraju. Upadek handlu wiślanego nie oznaczał jeszcze upadku handlu ogólnopolskiego. Biorąc zaś pod uwagę fakt, że eksport wiślany zmienił się od XVIII w. tylko ilościowo, a jego struktura przetrwała do początku XIX w. bez większych zmian pomimo wstrząsów politycznych, można przypuszczać, że rzecz miała się podobnie i z handlem wielkopolskim.

Liczby wywozu departamentu poznańskiego podważają bardzo wiarygodność bilansu handlowego, opublikowanego przez Godlewskiego⁴², który najwidoczniej opierał się na materiale niepełnym. Sam Godlewski przyznaje zresztą, że materiałom zebranym przez niego daleko do doskonałości⁴³, a krytykując polską biurokrację stwierdza, że „były JW Minister Skarbu nie może wykazać jaki jest stan Skarbu Księstwa Warszawskiego...“, „...Nie mógł złożyć doskonałych rachunków z Kasy Generalnej za rok 1807 i 1809“⁴⁴.

Analiza raportów departamentowych potwierdza prawdopodobieństwo opuszczenia niektórych pozycji w bilansie z roku 1808/9. Sprawozdania zbiorcze departamentu poznańskiego za lata 1807/8, 1808/9 i 1809/10 są pierwszymi generaliami nadesłanymi przez Dyрекcję Skarbu d-tu poznańskiego, jak wynika z pisma przewodniego do Ministerium. Należy przypuszczać, że zgodnie z dotychczasową praktyką departament w braku kompletnego materiału od wszystkich komór celnych nie mógł wcześniej sporządzić zestawień zbiorczych, a odpisy tych niekompletnych materiałów, jakie miał, posyłał do Ministerium. Raporty zbiorcze przysłane zostały dopiero w czerwcu 1811, a do Wydziału Rachunkowo-Statystycznego dotarły one w sierpniu. Tam zostały złożone w aktach z adnotacją: „Do kolekcji *ad acta*, a gdy ze wszystkich dawnych departamentów podobne desygnacje nadejdą, reprodukowac“⁴⁵. Należy więc przypuszczać, że materiały te nieprędko ujrzały światło dzienne, i że w tym czasie, kiedy

⁴¹ W. Kula, *Szkice z dziejów manufaktur w Polsce t. II*, Warszawa 1956, Tkaćstwo wielkopolskie.

⁴² *Głosy posła Mariampolskiego*, Załącznik 13 wykorzystany przez Grossmana, op. cit., s. 71 i 72. Grodek, op. cit., s. 69.

⁴³ *Głosy posła Mariampolskiego*. Godlewski zastrzega się w przedmowie, że materiał jest niepełny.

⁴⁴ *Głosy posła Mariampolskiego*, s. 51.

⁴⁵ KRPIŚ 812, Oprócz globalnych zestawień materiałowych departamenty sporządzały również zestawienia w takim układzie, w jakim sporządzano bilans handlowy. Eksport i import usystematyzowany wg państw, do których był kierowany.

Godlewski przygotowywał swe wystąpienie, nie mógł korzystać z bilansu zrobionego na podstawie kompletnego materiału ⁴⁶.

Prawdopodobniej wygląda bilans z roku 1807/8, w którym liczby eksportu mało tylko różnią się od ogólnej sumy zestawienia departamentu ⁴⁷. Skąd Ministerium miało dane dla roku 1807/8 trudno ustalić; być może sporządziło bilans częściowo na podstawie danych z czasów pruskich albo szacowało na podstawie nadesłanych specjalistów.

Bez ustalenia wysokości importu w tym okresie trudno naturalnie twierdzić z całą pewnością, że bilans roku 1808/9 był w rzeczywistości mniej ujemny. Nic jednak nie wskazuje na to, żeby w tym okresie tak bardzo wzrósł import. Raporty departamentów poznańskiego i bydgoskiego, jakie się zachowały, niestety bez zestawień statystycznych, nie stwierdzają zwiększenia importu, a władze departamentowe mają na to zagadnienie wyczulone ucho i za wiadomością, że import jakiegoś towaru wzrósł, idzie przeważnie prośba o zwiększenie cła lub wydanie zakazu wprowadzania tego artykułu. Wzrostu importu nie wykazują również sprawozdania o dochodach z ceł. Raport d-tu poznańskiego za II kwartał 1809, a więc okres objęty bilansem 1808/9, wykazuje 92 452 złp. percepty celnej, a dla lutego roku ubiegłego 82 584 uzasadniając tę małą nadwyżkę zwiększonym eksportem wełny ⁴⁸.

Dla całego roku 1808 sprawozdania d-tu bydgoskiego utrzymane są w pesymistycznym raczej tonie i stwierdzają mały obrót towarowy tak eksportowy jak i importowy. Dopiero w roku 1810/11 dochód z ceł wykazuje dużą zwyżkę w stosunku do roku ubiegłego, co raport uzasadnia zwiększonym wywozem zboża oraz zwiększonym również importem towarów z zagranicy ⁴⁹.

Tak więc nie wskazuje na to, by liczby importu mogły wzrosnąć, a przeciwnie, nagły skok ilościowy przywozu w bilansie 1808/9 wydaje się pomyłką ⁵⁰.

W świetle danych statystycznych o eksporcie d-tu poznańskiego, które nie wskazują również na gwałtowne zahamowanie handlu, lecz przeciwnie, dają obraz powolnego, lecz stałego wzrostu eksportu w latach 1807/1810, zupełnie nieprawdopodobnie wygląda bilans świadczący o tendencji przeciwnej. Rozumowanie to potwierdza całkowicie bilans z roku 1810/11,

⁴⁶ Wartość eksportu departamentu bydgoskiego wykazana w bilansie, nasuwa również poważne wątpliwości: w roku 1809 wywieziono przez Gdańsk zboża na kwotę ok. 3 500 000 złp. (przeliczając wg cen minimalnych). Przyjmując nawet założenia Hoszowskiego — op. cit., s. 72 — że eksport wiślany powyżej Fordonu stanowi 61% eksportu gdańskiego, otrzymamy i tak cyfrę wyższą od wykazanej w bilansie dla d-tu bydgoskiego w roku 1808/9. Na fakt, jak trudno było zebrać w ówczesnych warunkach pełną dokumentację jakiegoś zagadnienia, wskazuje wypowiedź Godlewskiego: „Rachunki z kas celnych i konsumpcyjnych w całej części pokwitowane, lecz z onych nie może ogólny wykaz póty być sporządzony, póki wszystkie rachunki złożone i zrewidowane nie będą”. *Głosy posła Mariampolskiego*, s. 39.

⁴⁷ Grossman, op. cit., s. 71 i 72. Bilans podaje w zaokrągleniu sumę 11 650 000 zł, a sprawozdanie 11 462 346 zł.

⁴⁸ AGAD KRPiS 330.

⁴⁹ AGAD 69.

⁵⁰ Fakt, że tak nagły wzrost importu notowany jest w departamencie bydgoskim i w departamencie warszawskim nasuwa przypuszczenie że liczba importu mogła być podwojona zapisem raz na komorze fordońskiej, drugi raz na wewnętrznej warszawskiej.

Tablica VIII

Bilans handlowy Księstwa Warszawskiego 1810/11 (w zł i gr)

A. Import

Departamenty importujące	K r a j e p o c h o d z e n i a						Ogółem
	Austria	Francja	Prusy	Rosja	Saksonia	Śląsk	
warszawski	1 104 833 9	579 759 15	1 649 616 13	1 263 744 15	1 345 185	939 661 20	6 882 800 12
krakowski	1 516 205 26		2 501 558 21	1 000	765 758	258 258 25	1 775 464 21
poznański	242 469		68 127 15	70 838	71 923 25	2 627 008	6 207 631 21
kaliski	108 287 8					1 453 503 21	1 701 842 9
radomski	1 337 352 19		4 320 871				1 337 352 19
bydgoski				734 821 2			4 320 871
lubelski	1 412 349 17		854 774 20				2 147 170 19
płocki			646 042 19	741 700 4	121 696 12	158 061 9	854 774 20
łomżyński				6 060 367 21			1 667 500 24
siedlecki							6 060 367 21
Razem	5 721 497 19	579 759 15	10 040 990 28	8 872 471 12	2 304 563 7	5 436 493 55	32 955 776 16

B. Eksport

Departamenty eksportujące	K r a j e p r z e z n a c z e n i a						Ogółem
	Austria	Francja	Prusy	Rosja	Saksonia	Śląsk	
warszawski	39 906 0		1 364 140 27	201 009 15	56 614 15	12 605	1 674 275 27
krakowski	1 220 411 2		2 934 284 26	4 870 072	985 396	252 219	1 472 630 2
poznański	5 410 0		1 665 063			4 183 526	12 978 688 26
kaliski			8 872 050 22			2 249 924 26	2 249 924 26
radomski	70 585 6		1 100 720 1	51 966			1 735 648 6
bydgoski			263 297 24				8 872 050 22
lubelski	1 664 965 23		1 220 883 21	1 175 167 13			2 817 651 24
płocki				1 691 666 26			263 297 24
łomżyński							2 396 051 4
siedlecki							1 691 666 26
Razem	3 001 278 1	—	17 420 441 1	7 989 881 24	1 042 010 15	6 698 274 26	36 151 886 7

który na przekór wszystkim dotychczasowym opiniom jest dodatni i świadczy o pewnej normalizacji stosunków w dziedzinie handlu⁵¹.

Bilans ten, drukowany w języku niemieckim, stanowi aneks do projektu reformy ceł przygotowanego przez barona Manteuffla w roku 1812. Oryginał musiał powstać znacznie wcześniej. Dotychczas nie był on publikowany, choć jego polską wersję znał Strzeszewski⁵².

Bilans⁵³ wykazuje różnicę ok. 3 milionów złp. przewagi eksportu nad importem. Wykazuje on również pewne odchylenia od sprawozdań terenowych, tym niemniej lepiej niż bilans za rok 1808/9 wytrzymuje próbę krytyki. Tylko w d-cie poznańskim różnica danych dochodzi do 33% na korzyść zestawień departamentowych; dane z departamentów płockiego i bydgoskiego zgadzają się niemal zupełnie⁵⁴. Za wiarygodnością bilansu z r. 1810/11 przemawia i to, że powstał w okresie, kiedy sprawność administracji była znacznie większa, a sprawozdawczość statystyczna dokładniejsza.

Sumaryczne ujęcie i brak zestawień materiałowych ograniczają możliwość wnioskowania i interpretacji bilansu. Tym niemniej obrazuje on główne powiązania handlowe z państwami ościennymi i wskazuje na udział poszczególnych regionów w obrocie globalnym. Wyraźniej widać to w zestawieniach liczb względnych.

Na pierwszym miejscu stoi departament poznański, którego eksport stanowi 43,3% sumy ogólnej. Udział departamentu bydgoskiego wynoszący 22,1% jest oczywiście powiększony sztucznie, bo w grę wchodzi przecież notowania eksportu zboża z całego obszaru Księstwa. Dalej idą po nich departamenty: lubelski, łomżyński i kaliski. Inaczej wygląda kolejność przy imporcie. Na pierwszym miejscu stoi tu departament warszawski (należy przypuszczać, że chodzi tu przede wszystkim o Warszawę), później poznański i siedlecki, wreszcie bydgoski.

W handlu Księstwa dominują Prusy, do których eksport stanowi 30,4%, zaś import 45,6% całości obrotów. Na drugim miejscu jest Rosja — 26,9% importu i 23,6% eksportu, wreszcie Austria i Śląsk.

Co ciekawsze — handel z Prusami wykazuje bilans zdecydowanie dodatni w przeciwieństwie do Rosji czy zwłaszcza Austrii. Śląsk natomiast

⁵¹ AGAD KRPIs 1392, f. 54.

⁵² Strzeszewski, *Handel Zagraniczny Królestwa Kongresowego*, s. 64 przypis 5. Sygnaturę podaje błędnie. Ten dział akt, na który powołuje się Strzeszewski spłonął w czasie wojny.

⁵³ Jest to przedruk oryginalnej wersji bilansu. W dalszych rozważaniach poczyniono poprawki w pozycjach eksportu według sprawozdań d-tu poznańskiego.

⁵⁴ Podstawą sporządzania bilansów były nie bezpośrednio wyciągi rejestrów komór celnych, lecz sprawozdania departamentów sporządzane *ex post* na podstawie materiałów własnych i informacji, przesyłanych sobie wzajemnie przez komory celne i urzędy konsumpcyjne. Przy ówczesnym stanie statystyki trudno się spodziewać, aby zgadzały się z sobą zupełnie materiały, pochodzące z dwóch źródeł. Największą różnicę wykazuje departament poznański, według bilansu ok. 12 900 tys. złp., wg sprawozdań — 16 900, a więc różnica ok. 4 milionów stanowi poważny odsetek (33%) ogólnej liczby bilansowej. Departament bydgoski i płocki wykazują minimalne odchylenia. Według zestawień szczegółowych d-tu płockiego (BOZ st. sygnat. 1789) wartość eksportu w tym roku wynosi 260 726 złp., wg bilansu — 263 297. Eksport komory fordońskiej ok. 8087 złp. (szacunek daje możliwość odchylenia) wg bilansu — 8872, co wygląda bardzo prawdopodobnie, zważywszy, że ok. 10% eksportu d-tu bydgoskiego przypada na inne komory.

jest bardziej odbiorcą niż dostawcą towarów utrzymując specjalnie żywe kontakty z departamentami poznańskim i kaliskim. Ujemnie kształtuje się bilans handlu z Saksonią, z której import przewyższa prawie trzykrotnie eksport.

Tablica XI

Handel zagraniczny Księstwa Warszawskiego na podstawie bilansów
za lata 1807/8, 1808/9 i 1810/11
(w tysiącach zł polskich)

Import			Departamenty	Eksport		
1807/8	1808/9	1810/11		1807/8	1808/9	1810/11
7 274	4 282	6 208	poznański	11 462	14 488	16 990
4 354	2 751	1 702	kaliski	3 220	1 162	2 250
2 111	20 103	4 321	bydgoski	1 610	2 961	8 872
1 002	4 580	1 668	łomżyński	1 246	3 640	2 396
17 476	18 111	6 883	warszawski	1 171	405	1 674
1 131	1 271	855	płocki	523	418	260
×	×	2 147	lubelski	×	×	2 818
×	×	6 060	siedlecki	×	×	1 692
×	×	1 775	krakowski	×	×	1 473
×	×	1 337	radomski	×	×	1 736
33 348	51 098	32 956	Razem	19 232*	23 074*	40 161*

Tablica XII

Wskaźniki handlu zagranicznego Księstwa Warszawskiego na podstawie bilansów
za lata 1807/8 1808/9, 1810/11 (1807/8 = 100)

Import		Departamenty	Eksport	
1808/9	1809/11		1808/9	1810/11
59	85	poznański	126	148
63	39	kaliski	36	70
952	205	bydgoski	184	551
457	166	łomżyński	288	190
104	59	warszawski	35	143
112	76	płocki	80	50
153	65	Razem	120	169

Bilans w zasadzie obejmuje tylko rzeczywisty import i eksport. Handel tranzytowy notowano oddzielnie, jak wskazują na to instrukcje określające funkcje skomplikowanego aparatu administracji handlu⁵⁵. Jak

⁵⁵ Instrukcje wyraźnie rozgraniczają pojęcia: przywóz, wywóz, tranzyt. Por. *Instrukcje objaśniające używanie Instruktarza Celnego...*, 1 września 1811. Praktyka administracji pruskiej wykazuje, że handel tranzytowy notowano oddzielnie. Tak notuje bilans z roku 1805/6. AGAD KRPiS 1790. Nie ma powodu sądzić, by statystyka polska wzorująca się na pruskiej notowała inaczej.

widać jednak z instrukcji interpretującej jeneralny instruktarz celny⁵⁶, kupcy, którym zależało na utrzymaniu przez jakiś czas w kraju towaru, prowadzonego tranzytem obchodzili najzupełniej legalnie ostre przepisy zobowiązujące zatrzymywać się, a nawet zbaczać z wytyczonych szlaków w ten sposób, że płacili na granicy normalne cło przywozowe, wyższe od tranzytowego. W ten sposób do bilansu mógł również wejść taki tranzyt, ukryty pod przykrywką normalnego przywozu na jednej granicy i wywozu na drugiej.

Tak chyba można sobie tłumaczyć liczby dotyczące handlu departamentu radomskiego, który importuje 100% wszystkich swoich obrotów z Austrią, a 95% eksportuje do Prus. Bez żadnych zestawień materiałowych trudno tu jednak ustalić coś pewnego. Mogło tu chodzić przeciez o inne towary w przypadku eksportu, inne w przypadku importu.

Porównanie bilansu z lat 1807/8, 1808/9 i 1810/11 daje tabela XI w liczbach bezwzględnych i XII w liczbach względnych.

Tablica XIII

Handel zagraniczny Księstwa Warszawskiego według krajów
w latach 1808/9 i 1810/11
(w tysiącach zł pol.)

Kraje	Import			Eksport		
	1808/9	1810/11	wskaźnik 1810/11 (1808/9=100)	1808/9	1810/11	wskaźnik 1810/11 (1808/9=100)
Austria	567	3 001	529	8 463	5 721	67
Francja	—	—	—	—	580	0
Prusy	10 362	18 327*	177	28 490	10 041	36
Rosja	3 576	9 494*	265	8 769	8 872	101
Saksonia	629	1 347*	214	1 470	2 305	157
Śląsk	7 940	7 994*	100	3 906	5 436	139
Ogółem	23 074	40 163*	174	51 098	32 955	64

Jak widać wzrosła w tych latach pozycja eksportu⁵⁷, import zaś zmalał bardzo poważnie. Wywóz zwiększył się najbardziej w departamentach łomżyńskim i warszawskim (duży wskaźnik dla departamentu bydgoskiego obrazuje raczej sytuację na rynku zbożowym ogólnopolskim). Porównanie liczb trzech bilansów wskazuje na przesunięcie się kierunków handlu od roku 1807.

⁵⁶ Mówi o tym instrukcja załączona do Jeneralnego Instruktarza Celnego z 1 września 1811, uwalniając nawet takich kupców od płacenia cła eksportowego.

⁵⁷ We wszystkich trzech bilansach powiększono liczby wywozu interpolując sumy uzyskane z zestawień departamentu poznańskiego (liczby oznaczone gwiazdkami). To samo będzie się tyczyć tabeli XIII. Różnicę między liczbą wywozu z dep. poznańskiego a sumą interpolowaną rozbito na poszczególne kraje wg procentowego udziału tych państw w eksporcie departamentu poznańskiego.

Ożywieniu ulega handel z Saksonią tak w imporcie jak i w eksporcie oraz handel ze Śląskiem. Wzrósł również ogromnie eksport do Rosji, a zwłaszcza do Austrii. Na stosunkach handlowych z tymi dwoma krajami zaważyło zapewne ustanowienie Krakowa i Terespoła wolnymi miastami. Dużo sobie po tym obiecywano.

Rada Ministrów uzasadniając ustanowienie Krakowa i Terespoła wolnymi miastami pisze m. in., że „tam [w Terespolu — BG] zbiega się handel petersburski, starej Moskwy, litewski, handel ruski do Niemiec, Prus przez Wołyń, Brześć, z Petersburga przez Terespol do Lipska. Przez Terespol handel towarów saskich powiększy się do Rosji, gdyż Terespol odciągnie niezawodnie handel Brodom, a rosyjscy kupcy, którzy przez Brody prowadzą rozmaite fabrykata wiedeńskie do Moskwy, wzięwszy dyrekcję przez Terespol do Warszawy tam znajdować będą fabrykata saskie na składach“⁵⁸.

Handel z Rosją — i to nie tylko handel tranzytowy — był bardzo ważną pozycją dla Księstwa Warszawskiego i miał swoje stałe i dawno utarte ścieżki. Okres Księstwa przyniósł zresztą pewne zahamowanie; Wielkopolska skarży się na niemożność prowadzenia obecnie handlu wymiennego z Rosją, który dawniej tak kwitnął: kupcy leszczyńscy na przykład prowadzili z Moskwą zyskowny handel wymienny (handel Baretto), za sukno wysyłane do Berdyczowa sprowadzali produkty surowe (futra, lój, konopie, wosk i miód), „które to artykuły częścią przerobione, częścią też po jarmarkach lipskich i frankfurckich rozesłane bywały“⁵⁹. Ten handel ustał zupełnie. Głównymi produktami wywozonymi do Rosji są sukno i wełna, a sprowadzanymi — bydło, wódka i zboże. Rosja jest przy tym tak organicznie z Polską związana, że przy całej ostrożności rządu w układaniu stosunków handlowych z państwami ościennymi groźby przerwania tych stosunków z Rosją rząd nie bierze w ogóle pod uwagę. W dyskusji nad projektem dekretu w celu ograniczenia importu wódki, minister spraw wewnętrznych stwierdza, że dotknie on głównie Rosję, a wedle jego zdania Rosja nie może zamknąć granicy dla towarów polskich. Sukno polskie jest dla Rosji niezbędne, a woły z Ukrainy i Podola też muszą eksportować, bo w Rosji ich nie mogą sprzedać⁶⁰. Pisz przy tym, że nawet w wypadku zakazu przez Rosję importu, towary objęte zakazem idą jednak z Polski do Rosji, co wykazują tabele celne⁶¹.

Żywy jest również kontakt ze Śląskiem, dokąd wywoża głównie departamenty poznański i kaliski. W zestawieniach wywozu zboża z dep. kaliskiego wszystkie partie bez wyjątku deklarowane są na Śląsk⁶². Han-

⁵⁸ AGAD Rada Stanu 193, f. 37. Kraków chciano związać bardziej z północno-wschodnimi dzielnicami Polski i z miastami pruskimi. W rozporządzeniu Ministra skarbu z dnia 4 lutego 1811 czytamy, że „handel wolnego miasta Krakowa idzie także przez dep. łomżyński mianowicie z Królewca i Memla, miast pruskich, tudzież Wilna i Grodna trzema drogami: a) z Królewca przez Kolno lub Szczuczyn i pośrednią komorę Łomża do Warszawy, stamtąd do Krakowa; b) z Kłajpedy i Królewca wodą przez komorę Kidule, c) z Grodna przez Łosośnię, Augustów, Łomżę do Warszawy albo przez Tykocin i Lublin”. WAP Kraków, Magistrat 455.

⁵⁹ AGAD KRPiS 330, raport za grudzień 1898.

⁶⁰ AGAD Rada Ministrów Ks. Warszawskiego 257, f. 8.

⁶¹ Tamże.

⁶² AGAD KRPiS 732.

del ten wykazuje przy tym pewną specjalizację i wyrobiony rynek; wywozi się bowiem obok zboża konsumpcyjnego również zboże siewne. Przez Wielkopolskę idą towary do Prus: wełna, sukno, zboże (głównie żyto) i duże ilości drzewa obrobionego. Bardzo duża jest przy tym ilość rodzajów półfabrykatów drzewnych, jak np. belek i balów sosnowych i dębowych, co świadczy również o wyrobionym rynku i znacznej specjalizacji produkcji⁶³; nie mniejszej zapewne niż w końcu XVIII w.

Porównanie ostatecznych liczb wywozu i przywozu towarów według trzech bilansów daje następujący wynik wyrażony w liczbach względnych: dla roku 1807/8 — 1:1,73, dla roku 1808/9 — 1:2,21 i dla roku 1810/11 — 1:0,82. Mamy więc bilans ujemny dla dwóch pierwszych lat, a dodatni dla roku 1810/11. Fakt ten nie może oczywiście świadczyć o pomysłowości gospodarczej Księstwa, gdyż pomimo tego wyniku bilans płatniczy Księstwa kształtował się nadal ujemnie. Tym niemniej przedstawione tu dane zdają się świadczyć o wyraźnej tendencji kraju do stabilizacji gospodarczej.

Б. Грохульска

К ВОПРОСУ О ТОРГОВОМ БАЛАНСЕ ВАРШАВСКОГО КНЯЖЕСТВА

Торговый баланс Варшавского Княжества, по согласному мнению исследователей, принято считать катастрофическим и одной из причин хозяйственной разрухи. Автор на основании анализа статистических материалов подвергает это мнение критике.

Статья основана главным образом на исследовании статистических материалов, собранных Министерством финансов, в заведывании которого находится торговля и промышленность.

Официальные сводки разных инстанций являются неполными.

Вследствие слабой связи с провинцией и далеких от совершенства форм контроля, следует признать наиболее достоверными отчеты органов первой и второй инстанции. 1810 год является переломным моментом в статистике Министерства финансов: отчеты складываются теперь без больших опаздываний, внешняя форма их становится гораздо старательнее и более унифицирована.

Это впрочем совпадает с реформой администрации вообще, а в частности статистических ведомств во всей «французской» Европе.

⁶³ AGAD KRPiS '812. Raporty wymieniają 10 gatunków belek sosnowych od 8 do 24 cali grubości i 5 gatunków bali dębowych od 2 do 8 cali grubości. Por. również H. Madurowicz i A. Podraza *Regiony gospodarcze Małopolski Zachodniej w II połowie XVIII w.*, Wrocław—Kraków 1958.

Положение польской торговли в большей мере было обусловлено политикой Наполеона. Континентальная блокада очень затрудняла Польше торговые связи с Англией, которые были очень развернуты (особенно Гданьск) на рубеже XVIII и XIX вв. В половине XVIII в. Англия все больше и больше вытесняла Голландию и Данию, в конце концов стала самым серьезным покупщиком польского хлеба и дерева. Все усердные усилия Гданьска в эпоху Княжества не смогли удержать этой торговли на уровне до 1807 г., польский экспорт хлеба через Гданьск был серьезно заторможен.

Плохое состояние торговли в бассейне Вислы подтверждают балансы фордонской таможни 1810/11 г.

Стоимость экспорта по Висле составляет лишь 19% стоимости всего экспорта. Очень трудно определить отношение этого экспорта к экспорту прежних лет. Сравнение сводок 1810/11 с аналогическим за 1784 г. опубликованным уже Ст. Хошовским доказывает, что структура экспорта на Висле почти совсем не изменилась до конца XVIII в. Это традиционный «сырьевой» экспорт с огромным перевесом хлеба, составляющего ок. 70% стоимости экспорта по Висле. В тоже самое время совсем иначе формировался экспорт Великой Польши, что отмечается в таможенных познаньского департамента. Неожиданно есть высокая там ценность промышленных изделий составляющих 67%. Главной позицией является сукно. Большие производственные возможности Великой Польши подтверждаются другими источниками; отчеты департамента докладывают об основании новых суконных заводов. Отчеты за годы 1807/8, 1808/9, 1809/10 указывают медленный но постоянный рост суконного экспорта. Стоимость экспорта Великой Польши отмеченная в отчетах департамента значительно превышает цифры, данные в балансе, опубликованным Годлевским, подрывая серьезно его достоверность. Вырочем сам Годлевски сознается, что использованные им материалы неполны, пори чем анализ обращения актов доказывает, что сборник отчетов познаньского департамента он совсем не использовал. Эти выводы подтверждают баланс 1810/11 г., который вопреки всем высказанным мнениям является активным. Баланс этот до сих пор опубликован, хотя его польская версия была известна Сташевскому.

Импорт по этому балансу составляет около 33 мил. злотых, а экспорт ок. 36 мил., что равняется небольшому экспортному перевесу в сумме ок. 3 мил.

В торговле с Княжеством первое место занимает Пруссия, экспорт которой составляет ок. 30% а импорт ок. 48% общей суммы торговли. Второе место занимает Россия: ок 26% импорта и 22% экспорта, наконец Австрия и Силезия. Торговля с Пруссией показывает решительно активный баланс в противоположность России, а особенно Австрии. Зато Силезия является в большой мере покупателем чем поставщиком товаров, поддерживая особенно оживленные связи с познаньским и калишским департаментом. Неблагоприятно складывалась торговля с Саксонией, импорт из которой почти трехкратно превышает экспорт.

Сравнения трех известных балансов Варшавского Княжества в 1807/8, 1808/9 и 1810/11 гг. дает в итоге следующие результаты: для года 1807/8 — 1:1,73, для года 1808/9 — 1:2,1 а для года 1810/11 — 1:0,82; пассивный баланс для первых двух годов и активный — для третьего года. Этот факт конечно не может свидетельствовать о хозяйственном благополучии Варшавского Княжества, так как денежный баланс в дальнейшем имел пассивный характер. Тем не менее он указывает ясную тенденцию хозяйственной стабилизации Княжества.

Barbara Grochulska

REMARQUES SUR LA BALANCE COMMERCIALE DU DUCHÉ
DE VARSOVIE

L'opinion généralement admise sur la situation du commerce polonais dans le Duché de Varsovie veut que la balance commerciale était catastrophique et que cet état de chose était l'une des causes de la ruine économique du pays. L'auteur, en se basant sur l'analyse des matériaux statistiques, met en doute cette appréciation.

L'article est principalement basé sur les matériaux du ministère des Finances dont relevait, entre autres, la question du commerce et de l'industrie. Les relevés officiels du commerce étranger sont incomplets. Vu la faible liaison avec la province et les méthodes imparfaites de contrôle, on doit considérer comme plus authentiques les comptes-rendus de la première et deuxième instance que centrales. L'année 1810 constitue un tournant visible dans la statistique du Ministère des Finances: les comptes rendus sont envoyés sans retards considérables, leur forme est plus soignée et plus uniforme. Ceci coïncide d'ailleurs avec la réforme de la chancellerie en général, et de la statistique en particulier, dans toute l'Europe „française”.

La situation dans le commerce polonais était dans une grande mesure conditionnée par la politique de Napoléon. Le blocus continental rendait difficiles à la Pologne les relations commerciales avec l'Angleterre, sur lesquelles tablait avant tout la ville de Gdańsk. Au cours du XVIIIe s. l'Angleterre était devenue le client le plus important du blé et du bois polonais. Malgré les grands efforts des Dantziçois à l'époque du Duché, ces relations n'ont pu être maintenues au niveau d'avant 1807, et l'exportation du blé polonais par Gdańsk a sensiblement diminué.

Les notations de la Douane de Fordon provenant des années 1810—11 confirment le mauvais état du commerce s'effectuant par la Vistule. Sa valeur constitue à peine 19% de la valeur totale de l'exportation. Il est difficile d'établir quelle était cette proportion auparavant. La comparaison des données pour 1810—11 avec celles de 1784, publiées par St. Hozzowski, prouve que la structure de l'exportation par la Vistule n'a pas changé depuis la fin du XVIIIe s. C'est l'exportation traditionnelle, celle des matières premières avec une grande prédominance du blé qui constitue environ 70% de la valeur de l'exportation par la Vistule.

A cette même époque, l'exportation de la Grande Pologne, notée dans les chambres du département de Poznań, accusait une structure différente. Les produits manufacturés y occupent une place importante, atteignant 67% de la valeur totale des produits exportés. Le drap en constitue la position principale. D'autres sources confirment les possibilités productives de la Grande Pologne, et les rapports départementaux mentionnent l'établissement de nouvelles manufactures textiles. Les rapports des années 1807/8, 1808/9 et 1809/10 accusent un accroissement lent mais continu de l'exportation du drap. La valeur de l'exportation de la Grande Pologne relevée dans les rapports départementaux dépasse de beaucoup les chiffres cités à la Diète par le nonce Godlewski, mettant sérieusement en doute son authenticité. D'ailleurs, Godlewski lui-même avoue que les matériaux dont il s'est servi sont incomplets, et l'analyse des documents démontre qu'il n'a pas utilisé les comptes rendus généraux du département de Poznań.

Ces démonstrations sont confirmées par le bilan de 1810/11 qui, en dépit des opinions jusque-là admises, est nettement positif. Ce bilan jusqu'à nos jours n'a jamais été publié, bien que Strzeszewski ait connu sa version polonaise.

D'après ce bilan, l'importation du Duché est de l'ordre de 33 millions environ de zlp. et l'exportation d'env. 36 millions, ce qui donne une différence d'env. 3 millions en faveur de l'exportation.

Dans le commerce du Duché, la Prusse occupe la première place, avec 30% pour l'exportation et env. 48% pour l'importation, du chiffre d'affaires total. En deuxième place se trouve la Russie — env. 26% d'importations et 22 d'exportations, ensuite se placent l'Autriche et la Silésie. Le commerce avec la Prusse accuse une balance visiblement excédentaire, au contraire de celle de la Russie et surtout de l'Autriche. Par contre, la Silésie est davantage acheteur que fournisseur de marchandises, elle entretient des relations particulièrement animées avec les départements de Poznań et de Kalisz. La balance commerciale avec la Saxe est déficitaire, les importations en provenance de ce pays dépassant presque de trois fois les exportations.

La comparaison des trois bilans connus du Duché de Varsovie: de 1807/8, 1808/9, 1810/11, donne des résultats qui, exprimés en grandeurs relatives, se présentent comme suit: pour 1807/8 — 1:1,73, pour 1808/9 — 1:2,21 et pour 1810/11 — 1:0,82; par conséquent balance déficitaire pour les deux premières années, et excédentaire pour la troisième. Ce fait ne peut évidemment pas témoigner de la prospérité économique du Duché, puisque la balance des paiements restait déficitaire. Il n'en indique pas moins une tendance visible à la stabilisation économique du Duché de Varsovie.